

Osmanlı Devletinde Eğitim Sistemi ve Eğitim Kurumları

Öğr. Gör. Dr. Günseli Gümüşel

Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ortak Dersler Bölümü

Her toplum kendi yapısına, yaşayışına ve sosyal anlayışına uygun bir eğitim sistemi kurar. Bu nedenle Osmanlı eğitim sistemini ve son dönemde geldiği noktayı anlayabilmek için, öncelikle Osmanlı toplum ve eğitim yapısına genel olarak bakmak yararlı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve sonunda yıkılışına yol açan nedenlerden birisi eğitim ve öğretim işlerindeki yetersizlikti. Eğitim ve öğretim yüzyıllar boyunca ihmal edilmişti. 16. ve 17. yüzyıllarda Batılı devletler basım tekniğini geliştirip eğitime dair bilimsel bir yaklaşım sergilerken, Osmanlı Devleti içine kapanarak Batı'daki bilimsel ve teknik gelişmelerin dışında kaldı. Osmanlı Devleti geçmiş yıllardan gelen üstünlük hissini verdiği özgüvenin etkisiyle Batı'dan gelen yeniliklere mesafeli ve şüpheci durdu. Her türlü yeniliği olduğu gibi eğitim alanındaki yenilikleri de kabul etmeyerek "küçümseyici" bir tavır takındı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne göre devletin varlığının devamı için bilime, düşünceye, teknolojiye ve yenilenmeye ihtiyaç yoktu. Önemli olan güçlü bir merkezi orduya ve etkin bürokrasiye sahip olmaktı.

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi Selçuklulardan devralınmıştı ve bu sistemin temeli "geleneksel İslami eğitim anlayışı"na dayanıyordu. Bir din devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda dini kurumlar eğitim sistemini düzenlemekle yükümlüydü ve eğitim hiçbir zaman toplumun tamamına ulaşamadı. Hatta kalabalık büyük şehirlerde bile halk çoğunlukla eğitimden yoksun kaldı.

Özellikle Selçuklularda ve Osmanlıların ilk zamanlarında dini- sosyal ve pozitif bilimler alanlarında başarılı ve yararlı eğitim vermiş medreselerin eski düzenini kaybetmesi ve artık başarıya dayanan bir öğretim yapmaması her alanda toplumun ilerlemesine engel olduğu gibi eğitimdeki fikirselsel ve örgütsel gelişmeleri de engelledi. Halkla kaynaşamamasının yanı sıra bozulmalarla birlikte ortaya çıkan "katı medrese zihniyeti" eğitim tarihini olumsuz etkiledi. 1770'li yıllardan itibaren eğitim sistemindeki yenileşmelerde mantıksal bir sıra izlenemedi ve dolayısıyla örgütsel gelişmeler zayıf kaldı. Ayrıca kitap basımındaki gecikmeler ve sıra, tahta, harita gibi en basit araç ve gereçlerin okullara zamanında girememesi eğitimde niteliğin düşmesinin yolunu açtı.

Osmanlı Devleti eğitimde giriştiği ıslahat ve yenilik hareketleriyle birlikte ilköğretimden yükseköğretime kadar her aşamada, Batı'dan doğan ya da Batı'da gelişen bilimlerin de okutulduğu yeni okullar açma ilkesini benimsedi. Üstelik öğretim kurumlarına çok geçmeden bir de yabancı okullar eklenecekti. Çeşitli dini, siyasi, askeri ve ekonomik amaçlara yönelik açılan eğitim kurumları Ziya Gökalp'in deyişiyle "tamamen kozmopolit bir hal" almıştır. Gökalp'e göre, eğitim sisteminin içine düştüğü çıkmazdan kurtulabilmesi için ulusal bir karakter kazanması zorunluydu.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda giriştiği reform hareketlerine kadar geçen sürede eğitim ve öğretim kurumlarının sivil ve askeri olarak iki alanda şekillenmiş olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışını anlamak adına kurumları klasik dönemden itibaren ele almak daha açıklayıcı olacaktır. Sivil eğitim kurumları ilköğretim seviyesinde "sıbyan mektepleri" adını alır. İlkokul aşamasında olan bu okullar 5-6 yaşındaki çocuklara okuyup yazmayı, ilm-i hal bilgisi denilen bazı dini bilgileri ve basit matematik işlemlerini (dört işlem) öğretmek üzere kurulmuştur. Orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim kurumlarının başında ise "medreseler" gelir. Medreseler ülkenin ihtiyaç duyduğu kültürü vermek ve eleman

yetiştirmek amacıyla kurulan eğitim ve oğretim kurumlarıdır. Medrese mezunları müderrislik, kadılık, müftülük, tabiplik, cami hizmetleri ve askeri hizmetlerin yanı sıra devletin çeşitli kurumlarında, özellikle Nişancılar ve Defterdarlar teşkilatlarında görev alabilirler.

Osmanlı Devleti'nde bir de her yaş ve seviyedeki insanlara medreseler ve mektepler dışında eğitim veren kurumlar vardır: camiler, tekkeler, kütüphaneler, sahaflar, loncalar, saraylar, evler, kiraathaneler, muvakkithaneler¹ ve rasathaneler gibi.

Yenileşme dönemi sivil eğitim kurumlarından biri olmayı sürdüren medreselerin bu dönemde "umumi" ve "mesleki" olarak farklı iki gruba ayrıldığını görürüz. Umumi medreseler kendi ilerinde Daru'l-Hilafeti'l- Aliyye Medreseleri, Taşra Medreseleri ve Selahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi olarak ayrılır. Osmanlı medreselerinin ortaya çıkışından medrese ıslahatının yapıldığı 1913 yılına kadar eğitim sistemi genel hatlarıyla aynıdır. Ancak medreselerde yapılan yenileşme hareketlerinden sonra klasik dönem medreseleri yerini yeni "mesleki medreseler"e bırakmıştır. Bu yeni medreseler şunlardı: Medresetü'l- Kuzat, Medresetü'l- Vaizin, Medresetü'l- Eimme ve'l- Huteba, Medresetü'l- İşad ve Medresetü'l- Hattatin.

Osmanlı Devleti'nde ıslahat ve yenilenme döneminde yeniden şekil verilen kurumlardan bir diğeri ilkokul seviyesindeki okullardı. Tanzimat'ta dokunulmayan sıbyan okulları, 1862'de "ibtidai mektepler"e dönüştürülmeye başlandı. Yeni usulde eğitim ve oğretim vermeye başlayan ibtidaiyelerin programlarının takviyesiyle ortaya "rüşdiyeler" ıktı. Rüşdiye, bugünkü ortaokulun karşılığı olarak kabul edilebilir. Bu okullar yıllar içinde "erkek, kız, karışık, askeri ve özel rüşdiyeler" şeklinde açıldı ve tüm Osmanlı ülkesine yayıldı. 1867'ye kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman ğrenciler alınırken sonraki yıllarda gayri Müslim ocuklar da bu okullara ğrenci olarak kabul edilmeye başladılar.

1869 yılında orta oğretimin ikinci aşaması olarak "idadiler" açıldı. Bu okullar bugünkü liselerin karşılığıdır. Nizamname bu okulları rüşdiyelerin üzerinde ve sultanilerin altında gösterir. "Sultaniler" rüşdiye ile yüksek öğrenim arasında bir okuldur. Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında gerçekleştirdiği Paris ziyareti sonrasında açılmıştır. Sultaniler aslında 5 yıllık okullardır ancak daha sonra 3 yıl hazırlık ilave edilerek 8 yıla çıkarılır.

Eğitim kurumlarında yenileşme hareketlerinin hız kazanmasıyla yüksek seviyedeki eğitim ve oğretim kurumlarında da gelişmeler yaşanır. Mekteb-i Mülkiye-i şahane 1859 yılında Osmanlı Devleti'nde açılan ilk sivil yksekokuldur. Kaymakamlık, müdürlük gibi mlkiyede istihdam olunacak elemanları yetiştirir. Yüksek oğretimde yer alan bir başka okul ise, Hendese-i Mülkiye Mektebi'dir. 1733'te açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ile 1795'te açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan yetişen mühendislerin ihtiyaçlara cevap verememesi üzerine mühendis yetiştirmek amacıyla açılan bir yksekokuldur. 1867'de sivil doktor yetiştirmek amacıyla açılan bir başka yüksek okul ise Mekteb-i Tıbbiye-i şahane'dir.

Osmanlı'da Avrupa tarzında açılan mahkemelere hakim yetiştirmek amacıyla açılan okul Mekteb-i Hukuk-ı şahane'dir. Yüksek eğitim ve oğretime şekil vermek üzere kurulan diğer okullar ise şunlardır: Ticaret Mektebi, Daru'l- Muallimin ve Daru'l- Funun.

Tanzimat'tan sonra Batılı anlamda sivil okulların açılmasını, Batı'nın eğitim kurumlarından etkilenerak açılan askeri amaçlı okullar takip eder. Orta seviyedeki askeri eğitim ve oğretim kurumları, yüksek seviyedeki askeri okullara ğrenci hazırlamak amacıyla 1875 yılında açılan Askeri Rüşdiyeler'dir.

---

¹ Namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan kişilerin faaliyet gösterdiği yerdir. Bu faaliyeti yapan kişiler muvakkitlerdir ve "saati" olarak da adlandırılırlar. Vakit tespitiyle ilgili mesleğin daha nceki İslam devletlerinde bulunmasına rağmen özel bir mekn olarak ilk kez Osmanlılar'da kullanıldığı sanılmaktadır.

Rüşdiye mezunlarının sınavla alındığı okullar ise “askeri idadiler”di. Yüksek seviyedeki askeri eğitim ve öğretim kurumları arasında birinci sırayı ıslahat döneminin ilk askeri okulu olan ve 601 öğrencisiyle ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla çağa uygun teknik ve uzmanlık eğitimi yapan Hendesehane Mektebi (Humbarahane) alır. Ayrıca bahriye zabitlerini yetiştirmek üzere 1734’te açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ile 1795/96 yılında topçu zabiti ve kurmay yetiştirmek üzere açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun vardır. III. Selim 1797’de mühendishane için bir matbaa tesis etmişti. Bunun yanı sıra Sultan II. Mahmud zamanında 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla kurulan Asakir-i Mansure-yi Muhammediye ordusuna subay yetiştirilmesi için ayrıca bir yüksekokula ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla Mekteb-i Ulum-i Harbiye kuruldu. II. Mahmud’un 1 Temmuz 1835’te burayı ziyaret etmesi sebebiyle bugün aynı tarih Harp Okulu’nun kuruluşu olarak kutlanmaktadır. Mekteb-i Ulum-i Harbiye’nin öğretim süresi ve müfredatı zaman içinde değişikliklere uğramıştır ancak ders programlarına bakıldığında genellikle matematik, geometri, logaritma, cebir, Osmanlıca, Farsça ve askerlikle ilgili yaklaşık 20 çeşit dersin okutulduğu anlaşılır.

Son olarak yenileşme döneminde ortaya çıkan yaygın eğitim kurumları şöyle sıralanabilir: Darul-Mesnevi, Darul-Hikmeti’l-İslamiye, Encümen-i Daniş ve diğerleri.

Özetle, Türk eğitim tarihinin bu zaman dilimine kuşbakışı bakıldığında görünen en belirgin özellik genel anlamda eğitimde niteliğe önem verilmemiş olmasıdır. Bu durum da zararlı sonuçları beraberinde getirecekti. Her ne kadar II. Meşrutiyet Döneminde (1912 sonrası) eğitim ve öğretimde önemli gelişmeler kaydedilse de dönemin ağır bunalımlı havası ve savaşlar geleceğe dönük daha büyük dönüşümlerin yaşanmasına fırsat vermedi.

Kaynakça

Cahit Baltacı , “*Osmanlı Devleti’nde Eğitim Öğretim*”, **Türkler** (Cilt 11), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012.

Temuçin Faik Ertan (ed.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

<https://www.google.com.tr/imghp?hl=tr>